

Fandom a SF

FANDOM A TEXT

Fandom – subkultura textu

Profesionální česká SF a F periodika před rokem 2000

Jakub Macek

TRIFID

Fandom a SF

Aleš Langer: **Průvodce paralelními světy**

(Nástin vývoje české sci-fi 1976-1993)

Jakub Macek: **Fandom a text** (Fandom – subkultura textu,

Profesionální česká SF a F periodika před rokem 2000)

Kyberpunk v Česku (kolektiv autorů, název není definitivní)**

Průvodce po Valhale (kolektiv autorů, název není definitivní)**

Většinu nejzajímavějších knih, jimiž se v teoretické rovině obírají knihy edice **Fandom a SF**, najdete v knižní řadě **Paralelní světy**.

Paralelní světy

Jan Poláček: **Kyberpunk & Heavy**

Ivan Kmínek: **Utopie, nejlepší verze***

Vilma Kadlečková: **Legendy o argenitu***

Sanča Fülle: **Strážce noci***

Eva Hauserová: **U nás v Agónii***

Jiří Olšanský: **Stroj do lepších časů***

Josef Pecinovský: **Termiti****

* vyjde brzy ** připravujeme

Fandom a SF / 2

FANDOM A TEXT

**Fandom – subkultura textu
Profesionální česká SF a F periodika před rokem 2000**

Jakub Macek

„Bylo by [...] upřímné přiznat si, že fandom je sociální ghetto. Zároveň je to ale krystalická ukázka vytváření populární kultury v moderním pojetí v praxi.“

Ivan Adamovič: Bída a lesk fanouškovství (2003: 34)

„Protože se SF zatím nepodařilo uspokojivě definovat pomocí kategorií literární teorie, musíme za její nejvýraznější znak považovat existenci fandomu. Dovedeme-li tuto myšlenku do konce, říká vlastně, že SF je to, co za ni považuje fandom.“

Zdeněk Rampas: Jedenáct let československého fandomu (1990-a: 62)

Fandom a SF / 2

FANDOM A TEXT

**Fandom – subkultura textu
Profesionální česká SF a F periodika
před rokem 2000**

Jakub Macek

TRITON

Jakub Macek

Fandom a text

Fandom - subkultura textu

Profesionální česká SF a F periodika před rokem 2000

*Tato kniha, ani žádná její část, nesmí být kopírována,
rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu
vydavatele.*

Mgr. Jakub Macek

© Jakub Macek, 2006

© Triton, 2006

Cover © Radek Dojiva/Vertigo

Vydalo nakladatelství TRITON, Vykáňská 5, 100 00 Praha 10

www.triton-books.cz

ISBN 80-7254-856-5

Obsah

Úvod	9
Část I.: Fandom – subkultura textu	13
Od definice žánru k subkultuře	16
Fan, fandom a text	24
Historie a současnost fandomové subkultury	31
<i>Vznik a vývoj mezinárodního fandomu</i>	<i>32</i>
<i>Vznik československého fandomu a jeho vývoj a</i> <i> podoba do r. 1989</i>	<i>36</i>
<i>Československý fandom po roce 1989.</i>	<i>39</i>
Část II.: Profesionální česká SF a F periodika před rokem 2000	46
SF periodika před rokem 1989	48
SF a F periodika v prvním desetiletí éry profesionálních časopisů	52
<i>Interkom</i>	<i>59</i>
<i>Ikarie</i>	<i>61</i>
Rubriky a externisté	63
Webové stránky Ikarie	76
Kritika Ikarie (Ikarie na stránkách Interkomu).	76
Význam Ikarie	84
<i>Nemesis</i>	<i>86</i>
Rubriky a externisté	90
Kritika Nemesis (Nemesis na stránkách Interkomu a Dechu draka)	97
Význam Nemesis	100
<i>Dech draka</i>	<i>102</i>
Rubriky a externisté	105
Význam Dechu draka	109

<i>The Magazine of Fantasy & Science Fiction – česká edice</i>	111
Rubriky a externisté	113
Význam F&SF	114
<i>Ramax</i>	116
Dodatky	121
Mezi Star Trekem a Dallasem	122
Muggletonův post-subkulturalismus a postmoderní autenticita	133
Literatura	143
(<i>Fandom – subkultura textu a Profesionální česká SF a F periodika před rokem 2000</i>).	143
(<i>Mezi Star Trekem a Dallasem</i>)	147
(<i>Muggletonův post-subkulturalismus a postmoderní autenticita</i>)	148

Úvod

I když není fenomén fandomové subkultury – tedy subkultury fanoušků fantastické literatury – společenským vědám zcela neznámý, je jisté z témat akademickým světem spíše lehce opomíjených. Není příliš překvapivé, že uniká sociologii či antropologii rozvíjené na domácí, české půdě – české společenské vědy dohánějí v posledních patnácti letech, co ve vývoji teorie i ve výchově nových badatelů a teoretiků zmeškaly za celá desetiletí. Faktem ovšem je, že fandom – jedna z nejvytrvalejších, nejrozsáhlejších a života nejschopnějších transgeneračních subkultur zrozených dvacátým stoletím – se mezi sociálními vědci coby téma netěší kdovíjaké popularitě ani na západě. Přesněji řečeno se fandomu dostává zhruba takové pozornosti, jaké se mu dostává ze strany nefandomové většiny vůbec – tedy pozornosti dílčí a nepříliš soustředěné, kterou mu ke všemu věnují osoby, jež s ním tak jako tak přicházejí do styku coby jeho příznivci či komunikační partneři. Není se ale příliš čemu divit.

Pro klasickou funkcionalistickou společenskou teorii byl fandom jen málo zajímavý a ke všemu poměrně matoucí. Byl v první řadě jen jedním z mnoha menších, pro celek nepříliš podstatných společenských „subsystémů“. Navíc byl sociální entitou odolávající ve své nejednotnosti tradičním sociologickým kategoriím funkce a struktury. A ke všemu zjevněji a zásadněji nesouvisel s žádným z problémů, které „velkou“ systémovou sociologii, jak se rozvíjela až do šedesátých let, takřikajíc bavily.

Přijatelným tématem se fandom mohl stát až s příchodem takzvaného jazykového obratu ve společenských vědách, který přišel ke konci šedesátých let a se kterým se v rámci sociologie i antropologie konstituovala nová, silná paradigma, rozvíjející se v inspiraci jazykovědou (a z ní vycházejícím strukturalismem a poststrukturalismem) a etnografií. Tento zlom v pohledu na společnost postavil do jejího středu jazyk jako klíčovou společ-

čenskou instituci, pomohl prosadit široce pojatý koncept kultury – a do důsledku legitimizoval takzvaný konstruktivistický pohled na společnost. Základem tohoto pohledu je předpoklad, že lidské jednání a celý lidský svět se všemi svými významy nejsou ani tak objektivními, nezávisle existujícími „věcmi“ (jak tvrdil starý dobrý Durkheim), jako spíš lidským konstruktem, trvale utvářeným a potvrzovaným v lidské (o jazyk se opírající) každodenní interakci.

Netřeba zabíhat do přílišných detailů. Podstatné jsou v této souvislosti dvě skutečnosti. Tou první je tendence části sociologů a kulturních antropologů pojímat kulturu, tedy soubor znaků a symbolů, zvýznamňujících a podkládajících jakékoli lidské jednání, jako text¹. Tou druhou je, že svou cenu nalezlo téma každodennosti a v ní se odehrávající tzv. symbolické interakce. Obě tyto skutečnosti totiž naznačily a otevřely smysluplnou (tedy jinou než staticky statistickou a dotazníkovým šetřením vydlážděnou) cestu ke zkoumání fandomu.

10

Fandom se jako subkultura pevně spjatá s produkcí, konzumací a distribucí textů mohl stát pro takový pohled ideálním zkoumaným „materiálem“. A částečně se jím i stal. I když opravdu jen částečně.

Nejprve byl během osmdesátých a počátkem devadesátých let předmětem dílčích zkoumání, týkajících se čtenářských a autorských strategií (výborným příkladem takového přístupu jsou dále citované práce Henryho Jenkinse) – a tyto analýzy publika, pohybující se kdesi na průniku mediálních a sociálních studií, literární vědy, (sociální) psychologie a etnografie, o fandomu rozhodně dokázaly říci či naznačit cosi opravdu podstatného. Text – knižní, filmový či jakýkoli jiný – je pro fana čímsi víc než jen nástrojem úniku od reality a fan je pro text čímsi víc než jen tupým, asociálním konzumentem.

1 Výtečně tento přístup osvětluje například Clifford Geertz ve své *Interpretaci kultur* (česky 2001).

Svých symbolických patnácti minut slávy se ale fandom co by „velké téma“ nakonec dočkal z poněkud jiné strany – a to v souvislosti se zrodem kyberkultury, širokého kulturního hnutí, obepínajícího a kulturně kolonizujícího v osmdesátých letech rozšiřující se počítačové technologie. Jednou z klíčových složek kyberkulturního milieu byl totiž vědeckofantastický subžánr kyberpunk, který na čas (tedy ve druhé polovině osmdesátých a počátkem devadesátých let) připoutal pozornost nejen k hackerům, digerati a sanfranciským a bostonským digitálním avantgardistům, ale i k americkému fandomu, který byl s kyberkulturním světem z řady příčin prorostlý.

Dále už ale soustředěnější koketerie mezi akademiky a fandomem spíše vychládala. Fandom se objevuje jen jako občasné téma a oslovuje spíše studenty bakalářských, magisterských a doktorských programů než zaručené kapacity. Důvody tohoto nejsou – ani přes skutečnost, že fandom je s univerzitní půdou vcelku živě provázán – nijak překvapivé: fandomová subkultura je skutečně poněkud „neprestížním“ problémem, protože není zdrojem žádného problému, pnutí, širší nejistoty, a tak nijak výrazně neoslovuje elity, utvářející poptávku na poli společenských věd.

11

Jisté texty ovšem přece jen vznikly – fanové nemusejí trpět pocitem naprostého nezájmu. Vznikly dokonce i v Čechách. Jejich příkladem může být právě následující text, který je upravenou kompilací dvou delších studií, které jsem před několika lety předložil jako práce uzavírající mé bakalářské studium na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, a dvou kratších teoretických esejů, napsaných během pozdějšího studia na stejném pracovišti.

První ze studií, zde uvedená pod názvem *Fandom – subkultura textu*, byla psána na jaře roku 2001 pod vedením sociologa PhDr. Csaby Szaló PhD. Páteří tohoto textu, mířícího od definice

fantastického žánru k historii fandomu, je teze, že klíčovým vztahem, určujícím povahu fandomu i žánru, je vztah mezi fandomovým („skupinovým“) čtenářem a textem.

Druhá ze studií, pojmenovaná *Profesionální česká SF a F periodika před rokem 2000*, byla zpracována na přelomu let 1999–2000 pod vedením PhDr. Jiřiny Salaquardové a soustřeďuje se na oblast profesionálních periodických SF a F publikací mezi roky 1990–1999. V zásadě velmi (z mého dnešního pohledu až příliš) deskriptivní, na poměrně jemném a dlouhodobém zkoumání postavená práce je pokusem o zmapování velmi specifického publikačního prostoru – a zároveň je i svědectvím o povaze konkrétních komunikačních praxí, sytících fandom. Díky tomu má ve vztahu k první studii svým způsobem ilustrační charakter – teoretickým závěrům o vztahu subkultury a textu nabízí jakousi oporu v „empirii“.

12 Článek *Mezi Star Trekem a Dallasem*, který byl napsán v roce 2002 v kurzu vedeném PhDr. Jaromírem Volkem PhD., dále rozvíjí klíčové teze studie *Fandom – subkultura textu*, k čemuž využívá existující studie diváků seriálů *Dallas* a *Star Trek*. Druhý z kratších textů, stať nazvaná *Muggletonův post-subkulturalismus a postmoderní autenticita*, byl napsán v roce 2004 v rámci kurzu doc. PhDr. et Ing. Radima Marady, PhD.

Všechny čtyři texty prošly jistými autorskými úpravami a částečnými aktualizacemi, motivovanými snahou o „záchranné vylepšení“ alespoň toho mála, nač po pár letech zbývá chuť a energie – přesto trpí některými zjevnými nedostatky, zvláště výrazným časem, který uplynul od doby, kdy byly psány. Čtenář nechť odpustí především ztěžklý školský tón a některé stylistické i argumentační neobratnosti, které textem probleskují. Věřím, že i přes tyto slabší stránky se může tato kniha stát pro zainteresované snad i cenným svědectvím o fandomu, té pozoruhodné síti lidských osudů.

Část I.: Fandom – subkultura textu

Sám fandom – lze-li subkulturu personifikovat – se reflexi toho, „čím je“, nijak nevyhýbá, ale ani ji, zdá se, nijak nevyhledává. Většina fandomových publikací a textů se při formulování vlastní, fandomové identity zarazí u konstatování, že fandom je organizovanou subkulturou fanoušků vědecké fantastiky, a případně doplní, že samo slovo *fandom* je dle všeho anglickou složeninou slov *fan* a *dominion*. Mírně chladný postoj k pečlivější dekonstrukci toho, co se za významovou fasádou slova fandom skrývá, má dle mého názoru dvě příčiny.

Tou první je fakt, že taková dekonstrukce nutně upozorní na poněkud stigmatizující povahu fanovství² – ve vztahu k majoritní společnosti *fan* zkrátka je a byl poněkud marginalizovanou identitou (v českém, ale především angloamerickém kontextu, což je mimo jiné způsobeno i původními negativními konotacemi tohoto neologismu³). Vědomí vlastního stigmatu a s ním spojeného „barthesovského“ mýtu fana coby asociálního extravagantního podivína, utíkajícího do „svě“ scifi před světem, ovšem není právě příjemné a je doprovázené řadou „obraných strategií“, vedených jak v linii osobní, tak v rovině skupinové identity⁴.

-
- 2 S tématem stigmatu a stigmatizace – tedy společenského částečného i úplného vylučování „poznačených“ jedinců i skupin, dopouštějících se „nekalé jinakosti“ – přišel svého času sociolog a antropolog Erving Goffman v knize *Stigma: Poznámky o způsobech zvládnání narušené identity* (česky 2003).
 - 3 Fan – původně (na konci 19. stol.) označení příznivců sportovních klubů (USA), později přeneseno i do prostředí subkultury fanoušků fantastiky, kde zdomácnělo. Etymologický původ slova je v latinském výrazu pro chrámového otroka (*fanaticus*).
 - 4 Netřeba se o těchto strategiích bůhvíjak rozšiřovat – zjevně mezi ně patří na jedné straně jistá uzavřenost fandomové subkultury, spojená s izolovaností fandomového dění od mainstreamových komunikačních kanálů, zvýrazňování vlastní výlučnosti. Některými strategiemi, souvisejícími se vztahem k textu, se zabývám dále. Další strategie – spolu s obecnějším tématem identity člena fandomové subkultury – by jistě stály za vlastní studii.

A proto je lépe se mu tiše – bez jakékoli hysterie – vyhýbat, „omlčet“ jej.

Druhá příčina s tímto okrajově souvisí a je spojená s tím, že většina z nás si jen nerada rozbíjí jasný a neznervózňující svět daných a bezpečných schémat – a mezi taková schémata pro fana rozhodně patří i jeho fanovství. Jakkoli může mít fan v literární hře či názorové přestřelce kladný vztah k představě, že „něco je jinak“, ve vztahu k sobě samému a své identitě fana toto zaklínadlo obrátí jen zřídka.

A doplníme triviální skutečnost, že zmíněná dekonstrukce požaduje značnou dávku energie, argumentační jistoty a svým způsobem důkladnou průpravu – buď je totiž možné vést ji v rovině literární (což by od fana vyžadovalo, aby vstoupil do vod mainstreamové literatury), nebo v rovině sociologické (k čemuž je potřeba jisté dávky sociologické imaginace, náklonnosti k podobnému stylu uvažování a v neposlední řadě i mírné erudice).

14 Zmíněný „mírně chladný postoj“ k takovému rozebrání identity fandomu a fana ovšem kupodivu nevede k tomu, že by k podobným (z mého pohledu chvályhodným) pokusům nedocházelo. Naopak – střizlivé a mnohdy velmi výstižné snahy tohoto typu se objevují nejen v zahraniční literatuře, ale i na naší domácí půdě. Za zmínku stojí především geniálně blasfemická úvaha *Bída a lesk fanouškovství* (Adamovič, 2003), v níž se Ivanu Adamovičovi daří načrtnout zmíněný problém v nebyvalé úplnosti. Adamovič zde nejenže vede přímý úder proti fandomovému „nezájmu“ o vlastní jinakost, ale mimo jiné tu také vyzývá k diskusi o „podstatě fanouškovství“. K diskusi, která by se měla zabírat těmito rysy fandomové subkultury:

- vytváření vlastních významů v produktech komerční kultury a aktivní práce s nimi
- odvrát od pravidel a politiky profesionálních médií
- vytváření sociálních sítí v návaznosti na oblíbená díla, potažmo celých paralelních sociálních realit